

ALPAMIŞ DESTANINDA BAYSIN KELİMESİNDEN GÖRÜNEN KURT TOTEMİ

Eunkyung OH, Mamatqul JOREYEV

Özet: Bu çalışma Alpamiş destanında yer alan bazı şahıs ve mekân isimlerinin totemle ilişkisi hakkındadır. Alpamiş destanındaki “Baysın” kelimesi eski Türk kavimlerinden biri olan Usun mitolojisi vasıtasıyla kurt yavrusu Aşına hakkındaki efsanelere dayanır. Etimolojik açıdan bu kelimenin tarihini şöyle açıklayabiliriz: “Aşına→Usun→(bay) Usun→Baysın”. Özbek halkının terkiğini oluşturan Uyşunlar da Usun kabilesinin evlatlarıdır ve köken itibarıyla kurt hakkındaki totemistik mitin müellifleri olan Aşına kabilesiyle akrabadır. “Baysın” ve “Bayböri” kelimelerinin “kurt kabilesi” anlamını taşıması Özbek halk kahramanlık eposundaki timsaller dizisinin şekillenmesini eski Türk kavimlerinin totemistik mitlerinin büyük ölçüde etkilediğini gösterir.

Anahtar kelimeler: Alpamiş, destan, kurt totemi, mitoloji, Özbek, Usun, Türk.

The Meaning of “Baysın” and the Wolf Totem in Alpamish Epic Poem

Abstract: This study is to emphasize that in Alpamish epic, some of the names of the characters and places are related to the totems. In this epic, coming from Usun mythology which is one of the antic Turkish tribes, the word “Baysın” is related to the “Asına”, the wolf’s cub. Ethymologically, the history of this word can be explained as such: “Aşına→Usun→(bay) Usun→Baysın”. Uyşuns who were the ancestors of Uzbek people are also the descendents of Usun tribes. They were also the relatives of Aşına tribes who had strong totems and wolf mythology. The fact that words “Baysın” and “Bayböri” which had connections with wolf totem show that the epics had been affected by the mythologies of the antic Turkish tribes.

Key words: Alpamish, epic, wolf totem, mythology, Uzbek, Usun, Turk.

Giriş

Halk destanlarının şekillenme ve gelişme sürecinde epik tefekkürün yanı sıra mitolojik tasavvurları kapsayarak yaratılan timsallerin ayrı bir yeri vardır. Özbek halk edebiyatının sanatsal gelenekleri, özellikle halk destancılığının kendine özgü niteliklerini taşıyan kahramanlık eposu Alpamış destanında – destanın yaratılış dönemi çok eskilere dayandığı için- mitolojik tasavvurlarla ilgili arkaik yan daha net olarak görünür. Dolayısıyla Alpamış ve mitoloji konusu, özellikle bu destandaki timsallerin mitolojik özellikleri ve geleneksel motiflerini açığa kavuşturmak, en önemli meselelerden biridir.

Şimdiye kadar Alpamış destanında mitoloji konusu özel olarak araştırılmamıştır. Ama H.Zarifov, V. M. Jirmunski, T. Mirzayev gibi bilim adamlarının araştırmalarında bazı motiflerin mitolojik mahiyetine ait bilimsel fikirler ileri sürülmüştür (Zarifov, 1959). İ.Yârmatov, Curayev gibi âlimlerin makalelerinde de Alpamış destanının timsaller sisteminde mitolojik kahramanların yaratılma tarihi ve sanatsal analizi meselesi ele alınmıştır (Curayev, 1999, Yarmatov, 1993). Ayrıca halkbilimci G.Celilov'un Alpamış destanının olay örgüsünün eski Türk mitleri ile ilgisi konusunda bir makalesi bulunmaktadır (Curayev, 1999).

Makalemizde Alpamış destanındaki bazı epik adlar ve epik timsallerin eski mitolojik tasavvurlarla ilişkisi üzerinde duracağız. Özellikle Alpamış destanının mekânı olarak bilinen ‘Baysın (Бойсин)’ kelimesinde görünen totemin ne olduğu meselesinde yoğunlaşacağız.

1. Alpamış Destanında Baysın ve Totem

Alpamış destanının Özbek varyantında “Baysın” yer adı sık sık kullanılmıştır. Destanın Bulungur destancılık ekolü temsilcisi, ünlü bahşi Fazıl Yoldaşoğlu'nun söylediği varyantta Bayböri ile Baysari'nin vatanı “Baysın-Kongirat ili” olarak tarif edilir. Destanın Nevaî ili Kânımeh ilçesinde yaşayan Bekmurad Curabayoğlu'nun söylediği varyantında ise “Kongirat ilinde Baysın çölünde Böribay adlı bir kişi vardı” denir. Karakalpak folklorcusu C.Hoşniyaz, Aral Denizi kıyılarında “Ciydeli Baysın” adlı yerin olduğunu ve burada yaşayan Türk kabilelerinin göçerek (XIV. yüzyıl) şu andaki Surhanderya ilinin Baysın ilçesine gelip yerleştiklerini kaydetmiştir (İsbergenov, 1988, ss. 139-141).

Biz de Alpamış destanında geçen “Baysın”ın Aral Denizi kıyılarındaki yer olduğuna katılmaktayız. Fakat Baysın, Aral'ın tam kıyısında değil, biraz ilerisinde Sırderya'nın aşağısı veya Sırderya ile Amuderya'nın denize ulaştığı noktada yerleşmiş olmalıdır. Bize göre, Baysın aslında Amuderya'nın Hazar Denizi'ne ulaşan kolunun kıyısında yaşayan kabile adı, yani bu kabilenin ikâmet ettiği yerdir. Derya akımının değişmesi ile Baysın da Doğu'ya, Amuderya ile Sırderya'nın arasına doğru göç etmiştir.

Folkloreu C.Hoşniyazov'un yazdığına göre, "Baysın" terimi "bay" ve "sin" kelimelerinden ibarettir. "Bay" kabile, boy anlamını, "sin" temiz kalpli anlamını ifade etmiştir. Buna göre "Baysın", temiz kalpli insanların kabilesi anlamını taşımaktadır (İsbergenov, 1988, ss. 140-141). C.Hoşniyazov "Baysın" kelimesinin yer adı değil, kabile adı olduğunu vurgulamaktadır.

2. Bayböri'nin Manası ve Totem

Bayböri, Alpamiş'in babasının adıdır. Tarihî kökene göre Alpamiş destanı ile bağlı olan Altay halk eposu Âlp Manas destanında, destan kahramanının babasının adı Baybarak'tı. Destanın olay örgüsüne uygun olarak *Dede Korkut Kitabı*'na alınan varyantında kahramanın adı Bamsi Böyrek babasının adı Kamböri, yaşadığı yerin adı da Bayburd idi. Bayböri, Baybarak, Bamsi Bayrak, Kamböri, Bayburd gibi adların ortaya çıkışı, kurt hakkındaki totemistik tasavvurlarla ilgilidir.

Bize göre Bayböri, aslında eski Türk boylarından birinin adıdır ve sonradan epik ada dönüşmüştür. Boy veya kabile adlarının – etnik adların folklor eserlerinde kahramanın adı olarak kullanılması, Türk halklarının epik gelenekleri için eski ve ortak özelliktir. Özellikle, *Şecere-i Terâkime*'de kaydedildiğine göre, Oğuzhan'ın oğulları ve torunlarının her birine liderliklerini yaptıkları kabilenin adı verilmiştir. Aynı durumu Dede Korkut kitabında da görebiliriz (Kaşgarlı, 1963, s.155).

Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ü Lûgati't-Türk* eserinde "bay" kelimesi boy, kabile, toplum olarak açıklanmıştır (Kaşgarlı, 1963, s. 155). Bu açıklamaya dayanacak olursak, Bayböri'nin böri kabilesi (kurt kabilesi) ve böri topluluğu (kurtlar topluluğu) anlamında kullanıldığı anlaşılır. Buna göre Bayböri, eski Türk halklarının kurt hakkındaki totemistik efsaneleri temelinde gelişen etnik bir terimdir ve bu isim daha sonra epik kahraman adı olarak kalıplaşmıştır. Zira Türk halklarının birçoğunda böri (kurt) totemi ile ilgili etnik isimler vardır (Kuzeyev, 1974, ss. 466-467). Hatta Özbekler arasında "böri" adında bir boyun olduğu tespit edilmiştir (Baskakov, 1952, s. 22).

Bilindiği gibi, kurt-cet hakkındaki totemistik mitler eski Türk kavimleri arasında yaygındı. N.Y.Biçurin'in kaydettiğine göre, Aşına, Türk kabilelerinin bir kısmının lideri idi. Kurt-cet veya hamî hakkındaki en eski mitolojik efsanelerden biri olan "Aşına" boyunun ortaya çıkış tarihi şöyle beyan edilir: "Aşına Hun evinin bir kısmıdır. Bu boy, düşmanlarının beklenmedik saldırısı sonucunda yok edilir. Sadece on yaşındaki çocuk düşmanların elinden kurtulur. Düşman askerleri çocuğun canına kıymadan ayak ve ellerini keserek gölün kıyısındaki çayırdaki bırakırlar. Bir kurt bu çocuğu etle beslemeye başlar. Çocuğun hayatta olduğunu öğrenen düşman hükümdarı onu öldürtmek için adamlarını yollar. Fakat kurt çocuğu alıp doğudaki bir dağa götürür ve kayalıklarda gizlenerek bu çocuktan on oğlu olur. Bunlar büyüyünce çoluk

çocukları olur ve her biri bir boyun kurucusu olurlar (Biçurin, 1950, s. 220). Efsanede kaydedildiğine göre kurt çocukları arasında en güçlü olanı Aşına'dır. Dolayısıyla yeniden kurulan kabilenin lideri seçilir. Karargâhına kurt başının tasvir edildiği bayrak yerleştirir.

3. Aşına Kabilesi ve Kurt

N.Y. Biçurin'in kaydettiğine göre, Aşına kabilesi ordusunun bayrak ve sancaklarında kurt başının tasviri vardır ve kabile reisinin korumasına da "fuli" yani "kurt" denmiştir. Çinli kumandanların ordularını Türk kabilelerinin üzerine yollarken "göçebeleri kovmak ve kurtlara saldırmak" konusunda talimat vermelerinin nedeni de budur (Biçurin, 1950, s. 290). Aşına kabilesinin adı olan bu terim "âlicenap kurt" anlamını taşıyan "aşına" kelimesiyle bağlıdır ve "usun", "uyşun" etnonimlerinin ortaya çıkması da bu kelimeyle ilgilidir.

Y.A.Zuyev'in yazdığına göre, milattan önceki binli yılların sonu – miladi 1.yüzyılda Sırderya'nın aşağı akımında yaşayan Türk kavmi Usunlarda kurt sütünü emerek büyüyen çocuk hakkında bir efsane vardır. Efsaneye göre, yeni doğan bebeği kucagında taşıyan bir adam yiyecek bulabilmek için bebeği çayırda bırakarak gider. Biraz sonra geri döndüğünde bir kurdun onu emzirmekte olduğunu görür. Usun kabilesi işte bu kurdu emerek büyüyen çocuğun evlatlarıdır. Bunlar kurdu cet-hamî olarak kutsallaştırmışlardır (Zuyev, 1960, s. 122).

4. Usun ve Aşına

Usunların ortaya çıkışının kurt hakkındaki totemistik mite bağlanması boşuna değildir. Bu efsane milattan önceki 1-2. bin yıllarda Türk kavimleri arasında yaratılmıştır ve Türk halklarının sözlü sanat örneklerinde farklı şekilde yorumlanmıştır. "Usun" kelimesi de "kurt" anlamını taşıyan "aşına" kelimesiyle ilgilidir. Zaman geçince belli ses değişikliklerine uğramıştır.

Usunlar arasında kurt kültürüne tapınmanın büyük önem taşıması, aşına ve usun etnonimlerinin etimolojik açıdan aynı anlamı ifade etmesi de fikrimizi kanıtlar. Tahminimizi kanıtlayan başka bir delil de 1907 yılında Sırderya'nın aşağı akımındaki Kuvanderya yakınında bulunan ve birkaç başlı kurdun tasvir edildiği altın bileziktir (Tolstov, 1963, s. 151). Bu buluntu, kurt hakkındaki eski mitlerin halk el sanatı eserleriyle maddileştirildiğini bir kez daha kanıtlar.

Eski Usun kabilesi Orta Asya'da vuku bulan etnogenezi süreci sonucunda Özbek halkının terkibine sinmiştir. Fikrimize göre, 92 Özbek boyundan biri olan Uyşunlar eski Türk kavmi olan Usunların evlatlarıdır. Zira Uyşun kabilesi, 92 boyulu Özbek kavminin hemen bütün listesinde dile getirilmiştir ve eski Usun kavminden meydana gelmiştir (Gumilev, 1961, ss. 104-105).

Usun kabilesinin etnik detay olarak Uyşunların terkibinde korunduğunu eski Türk mitlerinin tarihî-tedricî örneğinde de görebiliriz. 1928-1930 yıllarında

Özbekistan boyunca bir bilim seferi gerçekleştiren etnograf L. P. Potapov Kıpçak, Nayman, Kongırat, Uyşun, Katağan, Uz, Avaklı, Türk, Barlas, Kaltatay gibi Özbek kabilelerinin kurt hakkındaki mitolojik inançlarına ait çok değerli bilgiler toplamıştı (Potapovs, 1995, ss. 197-205). Özellikle Semerkant ilinde yaşayan Uyşunların kurtu kutsallaştırması ve bununla ilgili inançları diğer kabilelere nazaran daha çok korumuş olması araştırmacının dikkatini çekmiştir. Usunların kurdun hamiliğine inanma geleneği, Uyşunların çocuğun doğumu ve çille saklanması sırasında yapılan âdetlerde korunmuştur. L. P. Potapov'un topladığı bilgilere göre Uyşun kabilesinden hamile bir kadın doğum yaparken zorlanırsa onun eline kurdun çenesini bilezik gibi takarlar, bebek yedinci gününü doldurduğunda onu ölmüş kurdun çenesinden geçirirler. Çocuğun güçlü bir insan olarak büyümesi ve ona bir zarar dokunmaması dileğini ifade eden bu amel, totem-ceddin hamiliğine inanmakla ilgili eski mitolojik tasavvurların itikada dönüşmüş şeklidir.

Demek ki, kurdun başının tasvir edildiği bilezik de sıradan süs eşyası olarak değil, büyülü olduğuna inanılan bir eşya olarak kullanılmıştır. Usun kabilesinin mahir zanaatçıları tarafından yapılan kurt başlı bilezik aslında doğum yapan kadını herhangi bir zarardan koruyan bir vasıta. Kurt çenesi ve ağız derisinden yapılan nesnelere, insanı zararlı güçlerden koruyan sihirli bir vasıta olarak kullanma geleneği Usunlar döneminde âdet haline gelmiş ve Uyşun kabilesinin aile içindeki merasimleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu noktada Uyşun kabilesinin Usunların evlatları olarak eski Aşına kavmine bağlandıklarını da kaydetmek gerekir. Buna göre kurt-cet hakkındaki eski Türk mitinin etnogenetik ya da jeneolojik efsaneye dönüşmüş hikâye şeklinin Uyşunların folklorunda korunup korunmadığı konusunda haklı bir soru karşımıza çıkabilir.

L. P. Potapov'un topladığı etnografik ve folklorik materyaller arasında kurtla ilgili efsanenin kalıntı hâlinde bir numunesi vardır. Katağanlardan alınan bu efsaneye göre, kurt ilk önce insandı. Günün birinde bir evliyanın bedduasını alarak kurda dönüştü. Etolojik karaktere sahip olan bu efsanede kurdun peyda oluşu, evrim motifi vasıtasıyla açıklanmaktadır (Potapov, 1958. ss. 135-142).

Eski Türk mitleriyle doğrudan ilişkili olan Aşına hakkındaki efsanenin Özbekler arasında bulunan bir nüshası 1922 yılında Gazî Âlim Yunusov tarafından hazırlanmıştır. Bu konuda ünlü folklorcu âlim H.Zarifov şunları yazmıştır:

Geçmişte yarı göçebe yaşam tarzına sahip olan Özbek kabileleri (Kırk, Kongırat, Katağan, Kanglı...) Özbek halkı 92 boydan ibarettir dediklerinde “Tulum Özbekning tubi bir.” (Bütün Özbeklerin kökü aynıdır.) demiştir. Bu atasözünün anlamını açıklayan efsane 1922 yılında G.Â.Yunusov tarafından dil ve folklor materyallerinin toplanması üzerine düzenlenen bilimsel sefer boyunca Mirzaçöl'de yaşayan Özbeklerden yazılmıştır. Efsaneye göre 92 çocuk aynı gocuk içinde. Güya bunların babası kurtmuş. 92 boy bu çocuklardan doğmuş.

Bu efsanenin bizi totemistik inançlar dönemine götüreceğine şüphe yoktur (Zarifov, 1958, ss. 25-30).

Özbeklerin kurtla ilgili mitolojik bakışlarının eski Türk kavimlerinin totemistik tasavvurlarının tedrici boyunca ortaya çıkan epik oluşum olduğunu ve aşınusun-uysun etnonimlerin muhtelif dönemlere ait terimler olduğunu kanıtlayan delillerin diğer bir ucu Özbeklerin Baysın eponimi hakkındaki inançlarına dayanır.

Eski Harezmi kültürünü araştıran âlim S.P.Tolstov tarafından yazılan bir efsaneye göre, çok eski dönemlerde Aral Denizi yoktu. Sırderya ve Amuderya birleşerek Lavzan, Köhne Ürgenç ve Ayboğır vasıtasıyla Hazar Denizi'ne ulaşırdı. "Aral Denizi'nin yerinde şefkatsiz ve münafık Fasilhan hükmü altında olan Adak halkı; Özbay kıyısında ise bilge ve adil Ayazhan'ın liderlik ettiği Baysın halkı yaşardı." (Nesterev L, 1963, s. 29). Aynı efsanenin Sırderya kıyısındaki avullardan birinde yaşayan Tanrıbergen Caylavbayev'den 26 Haziran 1898 yılında A.Nesterev tarafından yazılan varyantında Ayazhan Baysın kabilesinde büyümüş, yüksek zekâsı, adaleti, çalışkanlığıyla tahta oturmuştur.

Dikkat edilirse, eski Usunların Aral kıyısı efsanelerinin kahramanı olan Ayazhan'ın Baysın kavminin yaşadığı yerlere yakın bölgede ikâmet ettikleri anlaşılır. Ayazkale'nin de tam Usunların yaşadığı yerde, Amuderya ve Sırderya'nın denize eklendiği noktada yerleşmiş olmasını dikkate alırsak¹ "Baysın" kelimesinin eski Türk kavmi olan Usunlarla ilişkili olduğu net olarak anlaşılır (Nesterev, 1890, ss. 15-16).

5. Baysın ve Kurt Totemi

Bize göre "Baysın" kelimesi aslında etnonimdir, ve "bay+usun", yani "usun boyu", "usun kabilesi" anlamını ifade eder. Çünkü "bay//boy" kelimesinin eski Türkçede "kabile, boy, toplum" anlamlarını taşıdığını Kaşgarlı Mahmud'un kaydettiğini yukarıda görmüştük. "Baysın" kelimesinin eski Türk mitolojisine ait etnonim olduğunu ve eski Usun kabilesi ile ilişkili olduğunu tarihî, mitolojik ve coğrafi bilgiler de kanıtlamaktadır. A.Nesterev tarafından yazılan efsaneye göre, Ayazhan liderliğindeki Baysın kavminin ikâmet ettiği yer Aral kıyısındadır (Tolstov, 1948, s. 261). Tarihî bilgilere göre, aynı yerde milattan önceki ilk bin yılda ve miladın ilk yüzyılında "Batı Türklerinin şekillenmesinde önemli yer tutan" Usun kabilesi ikâmet etmiştir (Tolstov, 1948, s. 261). "Baysın" işte bu kabilenin adı olarak ortaya çıkmış ve önce bu anlamda

¹ Nesterev tarafından yazılan efsanede Baysun halkının yaşadığı yer, Sırderya ve Amuderya'nın birlikte aktığı noktadan Hazar Denizi'ne kadar olan bölge olarak gösterilmiştir (Tolstov, 1948, s. 261).

kullanılmıştır. “Baysın” kelimesi Ayaz hakkındaki efsanede boy adı olarak dile getirilmiştir.

Usun kabilesi anlamını taşıyan “Baysın” kelimesi yılların ve dönemlerin geçmesi ile bu kabilenin yaşadığı yer adı olarak, daha sonra da kahramanlık destanlarında mitolojik-efsanevi yer adı (etnonim) olarak kullanılmıştır. Karakalpak halk efsanelerinde Sırderya’nın aşağı akımında ya da Aral Gölü’nün kıyısında *Baysın*, *Ciydali Baysın*, *Baysın Kazak* yer adlarının olduğu kaydedilmiştir (İsbergenov, 1988, ss. 139-141). Yılların geçmesi ile Baysın’un taşıdığı kabile anlamı unutulmuş ve epik yer adı olarak destanlarda korunmuştur.

Demek ki, “Alpamiş” destanındaki “Baysın” kelimesi eski Türk kavimlerinden biri olan Usun mitolojisi vasıtasıyla kurt yavrusu Aşina hakkındaki efsanelere dayanmaktadır. Etimolojik açıdan bu kelimenin tarihini şöyle açıklayabiliriz: “Aşina→Usun→(bay) Usun→Baysın”. Özbek halkının terkiğini oluşturan Uysunlar da Usun kabilesinin evlatlarıdır ve köken itibarıyla kurt hakkındaki totemistik mitin müellifleri olan Aşina kabilesiyle akrabadır.

Sonuç

Bu çalışmada Alpamiş destanında yer alan bazı şahıs ve mekân isimlerinin totemle ilişkisi olduğu üzerinde durduk. “Baysın” ve “Bayböri” kelimelerinin “kurt kabilesi” anlamını taşıması, Özbek halk kahramanlık eposundaki timsaller dizisinin şekillenmesinde eski Türk kavimlerinin totemistik mitlerinin büyük ölçüde etkisi olduğunu düşündürür.

Alpamiş destanındaki mitolojik timsaller ve eski inançlar ile ilgili geleneksel motiflerin incelenmesi şunu göstermektedir ki, destandaki mitoloji yaratılış dönemine göre çok yönlü ve farklı inançları kendinde bulundurmaktadır. Destandaki mitolojik timsalleri, genetik kökeni ve ortaya çıkış şekline göre eski dönemlerde yaşayan Türklerin totemistik inançlarıyla ilgili adlar olarak *Bayböri* (Alpamiş’in babası), *Baysari* (Barçın’ın babası), *Baysın* (destanda adı geçen yer adı) gibi isimleri verebiliriz.

Alpamiş destanındaki “Baysın” kelimesi eski Türk kavimlerinden biri olan Usun mitolojisi vasıtasıyla kurt yavrusu Aşina hakkındaki efsanelere dayanır. Etimolojik açıdan bu kelimenin tarihini şöyle açıklayabiliriz: “Aşina→Usun→(bay) Usun→Baysın”. Özbek halkının terkiğini oluşturan Uysunlar da Usun kabilesinin evlatlarıdır ve köken itibarıyla kurt hakkındaki totemistik mitin müellifleri olan Aşina kabilesiyle akrabadır. “Baysın” ve “Bayböri” kelimelerinin “kurt kabilesi” anlamını taşıması Özbek halk kahramanlık eposundaki timsaller dizisinin şekillenmesinde eski Türk kavimlerinin totemistik mitlerinin büyük ölçüde etki yaptığını gösterir.

Alpamiş destanında mitoloji konusu çok önemli olduğu hâlde şimdiye kadar özel olarak araştırılmamıştır ve bu mesele açıkta kalmıştır. Bu çalışmadan başlayarak alandaki açıklığın doldurulmasını umut etmekteyiz.

Kaynakça

- Baskakov, N.A. (1952). Klassifikatsiya Tyurkskih Yazıkov. *Trudi Instituta Yazıkoznaniya*. Cilt 1. M., 22.
- Biçurin, N.Y. (1950). *Sobraniya Svedeniy o Narodah Obitavşih ve Sredney Azii v Drevniye Vremena*. Cilt 1. M., 220.-290.
- Curayev, M. (1999). Böri (kurt) Hakkındaki Eski Türk Mitleri ve Özbek Folkloru, *Adabiyot Gulshani. Özbek Filolojisine ait Araştırmalar*. 1.kitap. – Taşkent: Mehnat, 8-16.
- Curayev, M. (1999). Alpamiş: Özbek Halk Kahramanlık Eposu. Taşkent: Fan, 147-157.
- Celilov, G. (1999). Alpamiş: Destanı ve Masallar. *Özbek Dili ve Edebiyatı*. Taşkent, 11-14.
- Gumilev, L.N. (1961). Tri Izçeznuvşih Naroda. *Stranı i Narodı Vostoka*, Vıp. 2. M.,104-105.
- İsbergenov, H. (1988). *Hoşniyazov C. Etnografiçeskiye Motivı v Karakalpakskom Folklore*. Taşkent: Fan, 139-141.
- İsbergenov, H. (1988). *Hoşniyazov C. Etnografiçeskiye Motivı v Karakalpakskom Folklore*. Taşkent: Fan,140-141.
- Jirmunski, V.M. (1959). Voprosı Genezisa v Istorii Epiçeskogo Skazaniya ob Alpamişe, *Ob epose "Alpamiş"*. Taşkent: UzFAN, 26-60.
- Kaşgarlı Mahmud. (1963). *Divan-ü Lügati-t Türk*. Cilt III. – Taşkent: Fan,155.
- Kuzeyev, R.G. (1974). *Proishojdeniya Başkirskogo Naroda*. M., 466-467.
- Mirzayev, T. (1968). *Alpamiş: Destanının Özbek Varyantları*. Taşkent: Fan.
- Nesterev, L. (1890). *Proşloye Priaralskih Stepey v Predaniyah Kırgız Kazalinskogo Uyezda*. SP6, 15.
- Potapov, L.P. (1958). Volk v Starinnih Narodnoh Poveryah i Primetah Uzbekov, *Kratkiy Soobşeniya İn-ta Etnografii AH*. - Vıp. 30. - M., 135-142.
- _____. (1995). *Materialien zur Kultergeschichte der Uzbeken aus den Jahren 1928-1930. Mit Begleitenden Worten des Sammlers Herausgegeben und Eingeleitet von Jakob Taube*, *Turcologica*. Wiesbaden,197-205.
- Tolstov, S.P. (1948). *Drevniy Harezm. Folkloru Meseleleri*, 3.kitap. – Taşkent: Fan, 215-230.
- Tolstov, S.P. (1963). *Qadimgi Horazm Madaniyatini Izlab*. Taşkent: Fan, 29-151.
- Yarmatov, İ. (1993). Alpamiş: Destanındaki Surhayl Timsalinin Mitolojik Temeli, *İlmiy Tehnika Taraqqiyoti –Istiqlol Garovi*. Taşkent, 18-20.
- Yuldaşeva, S.N. (1948). Poetika Uzbekskogo Narodnogo Geroiçeskogo Eposa "Alpamiş" (Syujetoobrazuyuşıye Motivı, Sravneniya i Epitet). *Avtoreferat Dissertatsii Kandidata Filolojiçeskih Nauk*. Taşkent.

- Zarifov, H. (1958). Folklor va Arxeologiya Materiallarini Qiyosiy O'rganish Masalasiga Doir. *Özbek dili ve Edebiyati*. Taşkent: Sayı:1, 25-30.
- Zarifov, H.T. (1959). Osnovniye Motivi Eposa "Alpamiş", *Ob Epose "Alpamiş"*. Taşkent: UzFAN, 6-25.
- Zuyev, Y.A. (1960). Tamgi Loşadey iz Vassalnih Knyajestv (Perevod Iz Kitayskogo Soçineniya VIII-IX Vv. Tanhuyyao). *Noviye Materiale Po Drevney I Srenevekovoy Istorii Kazahstana*, Almata, 122.

